

5. דיון

במחקר זה נעשה מאמץ לתאר את שגיאות הכתיב בשפה העברית בקרב תלמידים דוברי ערבית, משלוש חטיבות גיל. על כן, נעשה מיון לסוגי שגיאות ונבדקה שאלת השכיחות והיציבות של כל קטגוריה וכדי להגיע לממצאים מהימנים נבדקו התלמידים בשני מדדים: מדד הכתבה בשפה העברית ומדד בחירה אורתוגרפית. פרק זה ידון בממצאים העיקריים של המחקר תוך התייחסות לתיאוריות הבאות: השפעת שפת אם על רכישת שפה שנייה, the Contrastive Hypothesis, ותיאוריית העומק האורתוגרפי, Orthographic Depth Hypothesis. ממצאי המחקר הנוכחי הראו כי רוב השגיאות הן בעקבות השפעת שפת האם, עוד נמצא כי רוב השגיאות היו יציבות. כך יוצא שגם בחטיבה העליונה, התלמידים לא הגיעו לאפקט התקרה שמראה על רכישה מלאה של אותו מדד. בנוסף, נמצא כי לא חלה עלייה מובהקת בהישגי התלמידים בכיתה ח' בהשוואה להישגי התלמידים בכיתה ה'. על כך נדון בפירוט בחלק הבא.

5.1 השפעת שפת אם על רכישת שפה שנייה- השפעה שלילית

א. השפעת הפונולוגיה של השפה הערבית על הכתיב בשפה העברית- פונמות זרות

כפי ששוער בהתייחסנו לפונמות הזרות לשפה הערבית /ts/, /p/, /v/. ניתן לראות בבירור שהעדר הפונמות /v/ /p/ /v/ הציב אתגר עבור תלמידים דוברי ערבית. ממצאי המחקר מראים כי בשתי הכיתות ה' וחי' התוצאות שבדקו את הפונמה /v/ ו /p/ היו נמוכות יחסית. ממצא זה מחזק את ממצאי המחקרים של אל ח'אלדי (1999); koda & Reddy(2008); Russak & Fragman (2010) Allaiti & Joshi (2011). חשוב לציין שלא חלה התקדמות ברכישה מכיתה ה' לכיתה ח' ורק לקראת כיתה י"א חלה עלייה. בנוסף, גם בשלב מתקדם של לימודים התלמידים לא הגיעו לאפקט התקרה מה שמצביע על רכישה חלקית ואיטית של כתיבת הפונמות הזרות לשפה הערבית. גם הפונמה /ts/ היוותה קושי לתלמידים בכל שכבות הגיל. אך בשונה מהפונמות הקודמות חלה התקדמות משכבה לשכבה, אך עדיין התלמידים לא הגיעו לאפקט התקרה גם בכיתה י"א.

ב. תפיסת הטעם כמאריך תנועה

המבנה ההברתי של השפה הערבית השפיע בצורה שלילית על הכתיב בשפה העברית. בשפה העברית לכל מילה יש טעם (מלרעי ומלעלי). תלמיד שמאיית מילים ואינו מודע לאספקט זה יכול לפרש טעם כהברה ארוכה. שגיאות רבות של תלמידים נרשמו בגלל הקישור המוטעה בין הברה ארוכה וטעם. דוגמה לכך המלה שמים $\xi\alpha\mu\tilde{\alpha}\nu\epsilon\mu\eta$ נכתבה כשמאים. תוצאות התלמידים הראו

כי סוג שגיאה זה היה יציב לאורך כל שכבות הגיל ואפילו בכיתה י"א התלמידים לא הגיעו לאפקט התקרה.

ג. השמטת אם קריאה בתפקיד של תנועה

כאמור בשפה העברית יש תפקיד כפול לאותיות אהו"י הן כעיצור והן כמשלים תנועה. תלמיד שלא מודע לעובדה זו ישמיט את אותיות אהו"י כשהן משמשות משלים תנועה כיוון שאז הן לא נשמעות. כך המילה ראשון תיכתב כרישון. יש לציין כי שגיאה זו קיימת אצל דוברי השפה הילידיים אך היא עוברת כבר בבית הספר היסודי (רביד, 2002; מאק, 2012). ממצאי המחקר הנוכחי משקפים את הבעייתיות ברכישת הכתיב של אותיות אהו"י כמשלים תנועה. עוד נמצא כי סוג שגיאה זה הינו יציב והתלמידים לא מראים שליטה בכתיבת אמות קריאה בתפקיד של תנועה אפילו בכיתה י"א. חשוב לציין שממצא זה הינו חדשני ולא נבדק בצורה יסודית במחקרים הקודמים.

ד. תפישת הברה פתוחה בסוף מילה כהברה ארוכה

השפה הערבית מייצגת את ההברות הארוכות באמצעות הגראפמות א', ו ו י. במחקר הנוכחי שגיאות כתיב רבות התאפיינו בהוספת הגראפמות א' ו י לייצוג הברות פתוחות בסוף מילה בהשפעת שפת האם. ממצאי המחקר הראו כי לא חלה התקדמות מכיתה ה' לכיתה ח' וכי התלמידים לא הגיעו לאפקט התקרה בהגיעם לכיתה י"א. לשם השוואה, סוג שגיאה זה עובר בקרב דוברי השפה הילידיים כבר בכיתה א' (רביד, 2011).

5.2 הומופונייה כגורם לשגיאת כתיב

קיום שתי גראפמות לפונמה אחת בשפה גורם אפשרי לשגיאת כתיב. בשפה העברית (בהגייתה הספרדית) יש שלוש גראפמות שיש לכל אחת מהן שני ייצוגים גרפיים. כמובן בהגייה האשכנזית יש יותר, אך לענייננו ההגייה הספרדית היא הנהוגה גם בחברה הערבית, על כן ההתייחסות במחקר זה נוגעת רק לגראפמות כ' פוצצת וק', ש' שמאלית וס', ט' ות'. שגיאות אלו תלויות גם בידע כמו ידע אודות ייצוג אחיד של אותיות השורש ואודות אותיות המציינות מורפמות.

ממצאי המחקר הנוכחי מחזקות את ממצאי המחקרים הקודמים של (2012) מאק, Abu- Rabia & Taha, (2006). מתוצאות המחקר ניתן לראות בבירור כי שגיאה זו היא יציבה ולא חלה בה התקדמות משמעותית מכיתה ה' לכיתה ח' וכי התלמידים לא מגיעים לאפקט התקרה אפילו בכיתה י"א. בעוד שבקרב דוברי השפה העברית הילידיים נמצא כי הכתיב של האותיות ההומופוניות נרכש ברובו עד סוף בית הספר היסודי (רביד, 2011).

5.3 ידע מורפולוגי על השפה העברית כגורם חשוב במניעת שגיאות כתיב

אין עוררין על כך שהמורפולוגיה של השפה העברית משפיעה על רכישת האיות התקין בה (אילון, 1992; רביד, 1999; שורצולד וגיליס, 1979; Gillis & Ravid, 2006; Ravid, 2002). ממצאי המחקר הנוכחי מראות בבירור שיש חסך רב בידע מורפולוגי בקרב התלמידים בכל שכבות הגיל הנבדקות. עוד אנו רואים כי סוג שגיאה זו הינו יציב ביותר והישגי התלמידים היו נמוכים ביותר בהשוואה לשאר ההישגים בשאר הממדים להערכה. מחקרה של רביד (2002, 2004, 2006) מחזקים את החשיבות של הידע המורפולוגי שמספק רמזים לבחירת הגראפמה הנכונה בייחוד כאשר מדובר בשני צמדי גראפמות לאותה פונמה. בקרב דוברי עברית כשפה ראשונה נמצא כי הגורם המורפולוגי עשוי לסייע לילדים דוברי עברית בהחלטות על אותיות הומופוניות (רביד, 2006). הממצא של המחקר הנוכחי מראה על בעייתיות רבה ברכישת ידע מורפולוגי בקרב תלמידים דוברי ערבית שנמשך גם בחטיבה העליונה.

5.4 השפעה חיובית של שפת האם : כתיבת אותיות סופיות

ממצאי המחקר הנוכחי מראים שכתובת האותיות הסופיות לא היוותה אתגר עבור לומדי השפה העברית כשפה שנייה. ניתן להסביר ממצא זה על ידי העובדה כי בשפה הערבית קיימות אותיות סופיות. ניתן לשער כי מאפיין אורתוגרפי זה של השפה הערבית סייע לתלמידים דוברי ערבית לשים לב לקיומן של אותיות סופיות גם בשפה העברית. ייתכן גם שהדמיון הזה בין שתי השפות הודגש בתהליך ההוראה וסייע לתלמידים לפתח ערנות למוסכמה אורתוגרפית זו.

5.5 סיכום

לסיכום, ניתן לראות בבירור שמאפייני השפה הערבית משפיעים לרוב באופן שלילי על רכישת הכתיב בשפה העברית. תלמידים רבים מסתמכים על הפן הפונולוגי של השפה בלי להתייחס לפנים אחרים כמו מורפולוגיה ואורתוגרפיה. ראינו שהתלמיד דובר הערבית הסתמך על כללי שפת אמו בקביעת הגראפמות בגלל חסך במידע על המאפיינים המורפו-פונולוגיים של השפה העברית. כמו כן הראו חסכים במאריכי תנועה, ובידע על נושא הטעם בשפה העברית. התלמיד החיל את כללי שפת אמו על השפה העברית וכך נוצרו שגיאות כתיב רבות שלא עברו עם העלייה בגיל. רק במקרה של האותיות הסופיות ראינו שקיום אותו עקרון עזר לתלמידים ברכישתן. על כן חשוב להתמקד בהשוואה בין שתי השפות ולפתח את רגישות התלמידים לדמיון ולשוני ביניהן. על כך נרחיב בהצעות ליישום.

עוד ממצא שחשוב להתייחס אליו הוא היעדר ההתקדמות ברוב מוקדי הקושי בכתיבה במשך שלוש שנות הלמידה, בין כיתה ה' לח'. ממצא זה מצביע על בעייתיות הן בדרכי הלימוד והן בדרכי ההפנמה של התלמידים.

5.6 מגבלות המחקר

מטרת המחקר הייתה לבחון את שגיאות הכתיב בשפה העברית בקרב תלמידים דוברי ערבית כשפת אם. המחקר כלל שלוש שכבות גיל ה', ח' וי"א. המחקר כלל 6 בתי ספר, שניים מכל שכבה. הממצאים שהתקבלו יעזרו למורים ולמחברי ספרי הלימוד להתמקד בבחירת הדגשים להוראה שיפורטו להלן.

לכל מחקר יש מגבלות והמחקר הנוכחי הוגבל בדברים הבאים :

- 1- רצוי שהמחקרים הבאים יבחרו מספר יותר גדול של תלמידים, ויישובים שונים.
- 2- יש להוסיף עוד פריטים למדד הבחירה האורתוגרפית על מנת שיכלול מספר דומה של קטגוריות דומות לאלו במדד ההכתבה.
- 3- אפשר לבנות מחקר אורך שיבדוק את רכישת הכתיב של אותם תלמידים עם הזמן, כי המחקר הנוכחי הוא מחקר רוחב. דבר שיכול להוסיף עוד הסברים לרכישת האיות בשפה העברית.

יישום הממצאים בשטח

בעקבות ממצאי המחקר הנוכחיים, יש לערוך למורי השפה העברית חוברת שכוללת את הסוגים השונים של שגיאות הכתיב, הסיבות לקיומן ודרכי תיקון. כמו כן יש לשנות מספר דברים בדרכי הוראה והקניית הכתיבה בשפה העברית לתלמידים דוברי ערבית כשפת אם, הן בפן הלקסיקאלי והן בפן המורפולוגי של השפה. ראשית יש להתמקד בפן המורפולוגי כבר מגיל קטן וללמד דקדוק כשעור נפרד, כי הממצאים הראו כי המורפולוגיה- או חוסר הידע המורפולוגי- הקשה מאוד על כתיבת התלמידים וגרם לכתיבתם להיות פונולוגית בלבד. שנית יש להתמקד במילים שמכילות עיצורים זרים לשפה הערבית ולהדגשן כבר מגיל צעיר. כמו כן, יש ללמד את התלמידים את ההבדל בהגייה ובכתיבה ולתת הסברים כבר בגיל צעיר- הכוונה לטעם במילה. על כן יש לבנות אוצר מילים ברור לכל שכבה ולא לתת מספר של מילים כפי שנהוג עכשיו. כמו כן הצעתי לחבר ספרים חדשים עם מילון ברור בתוך הספר ובסופו. בנוסף יש לעבוד כבר מגיל צעיר על ההבדל בין הברה ארוכה ובין הברה מוטעמת. ניתן לעשות זאת על ידי חילוק מילים להברות, יצירת מילים מתחרזות, צליל פותח, צליל סוגר, חיבור הברות למילים ועוד פעולות מניפולטיביות שמטרתן לשפר את המודעות הפונולוגית של השפה העברית.

לבסוף, תקוותנו שההצעות שהועלו יתרמו למורי השפה העברית בבתי ספר ערביים ותשפר את רמת השליטה באיות בשפה העברית בקרב התלמידים.

ביבליוגרפיה חלקית

- אילון, ח' (1992). שגיאות כתיב בבית ספר היסודי, עבודת דוקטור, ביה"ס לחינוך, אוניברסיטת תל-אביב.
- אלחיאלידי, ח' (1999). שגיאות כתיב אצל ילדים ערביים לומדי עברית. **דארנא**, 32, עמ' 118-147.
- בוטוויניק, א' (2012, אפריל). רכישת שפה שנייה (זרה): למה לא ללמוד עברית כשלהיות קטן?! הרצאה בכנס "שפה ומח". אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב.
- בסל, א' (2007). השתקפות העברית הכתובה כשפה שנייה לתלמידים ערביים: בין מעורבות לשון האם לבין תרומת הדקדוק המשווה. בתוך: ס' עליאן (עורך), **ספר היובל לכבוד ד"ר נגיב נבואני**. עמ' 101-133. חיפה: המכללה האקדמית הערבית לחינוך בישראל.
- דהאמשה, ע' ודה-מלאך, נ' (2014). תכנית הלימודים בספרות עברית לערבים: מ"שער להכרת תרבות ישראל" ל"מנוף לקידום חברתי-כלכלי". **גילוי דעת**, 6, עמ' 67-96.
- ישראל, ר' ושני, מ' (עורכים). (2001). קריאה- תיאוריה ומעשה: לומדים ומלמדים אוריינות (כרך ב). תל-אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
- מאק, צ' (2012). **נתיב חדש לכתוב: שגיאות כתיב, אבחון, דרכי מניעה וטיפול**. ירושלים: סדר-מחשב.
- ניר, ר' ורוזנטל, ר' (2007). דילמות יסוד של העברית החדשה-מבוא. בתוך: ר' רוזנטל (עורך), **זמן יהודי חדש: תרבות יהודית בעידן חילוני-מבט אנציקלופדי כרך ב'**. עמ' 234-244. ירושלים: כתר.
- עליאן, ס' ואבו-חסיין, ג' (2012). עמדות תלמידים בנושא רכישת העברית כשפה זרה או שנייה במערכת החינוך הערבית במזרח ירושלים. **דפים**, 53, עמ' 98-119.
- פראג'י-פלאח, ג' (2005). שגיאות בכתיב העברי בקרב סטודנטים ערבים כפריים ועירוניים (עיר מעורבת). **דארנא**, 38, עמ' 212-218.
- רביד, ד' (1999). התגבשות תפיסתה של מערכת הכתב העברית אצל תלמידי ביה"ס היסודי: מודל תיאורטי ובדיקות אמפיריות. בתוך א' רודריג שורצולד, ש' בלום-קולקה וע' אולשטיין (עורכות) **ספר רפאל ניר: מחקרים בתקשורת, בבלשנות ובהוראת לשון**. ירושלים: כרמל, 425-411.
- רביד, ד' (2002). תפיסת הכתיב העברי אצל הילד בישראל: מבט התפתחותי. **מגמות**, 42 (1), עמ' 29-57.
- רביד, ד' (2011). כותבים מורפו (פונולוגיה): הפסיכולינגוויסטיקה של הכתיב העברי. בתוך ע' קורת וד' ארם (עורכות) **אוריינות ושפה: יחסי גומלין, זו לשוניות וקשיים**. ירושלים: הוצאת מאגנס, 190-210.
- שורצולד, א' ומ' גיליס (1979). שגיאות הכתיב אצל ילדים בבית הספר היסודי, **החינוך, נ"ב**, עמ' 45-52.
- שחאדה, ח' (1998). העברית של הערבים בישראל. **לשונו לעם: קונטרסים עממיים לענייני לשון**, 94: 168-180.
- שתיל, נ' (2008). הערבים בישראל: השפעת לשוניות ודרכי רכישת העברית. מיון הבעיות הלשוניות של לומדי עברית מן המגזר הערבי. **הד האולפן החדש**, 93, עמ' 70-88.

Abu -Rabia, S; Taha,H.(2006). Phonolo